

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI
TEHNOLOGIE
„GEORGE EMIL PALADE” DIN TÂRGU MUREȘ
ȘCOALA DE STUDII DOCTORALE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN TREI SCAUNE LA SFÂRȘITUL
SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XIX-LEA (1760-1850)**

-Rezumat-

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. Cornel SIGMIREAN**

**DOCTORAND:
Tatiana SCURTU**

TÂRGU MUREȘ, 2025

CUPRINS

I. ASPECTE GENERALE..... Error! Bookmark not defined.

1.1. Motivația și importanța cercetării..... Error! Bookmark not defined.

1.2. Istoriografia problemei și sursele de cercetare Error! Bookmark not defined.

1.2.1. Istoriografia românească **Error! Bookmark not defined.**

1.2.2. Istoriografia maghiară..... **Error! Bookmark not defined.**

1.3. Ipotezele și obiectivele subiectului cercetării Error! Bookmark not defined.

1.4. Probleme metodologice. Considerații teoretice..... Error! Bookmark not defined.

1.5. Structura lucrării..... Error! Bookmark not defined.

II. SCAUNUL TREI SCAUNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI PRIMA

JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA Error! Bookmark not defined.

II.1. Cadrul istorico-geografic Error! Bookmark not defined.

II.2. Evenimente care au influențat nemijlocit realitățile din scaunul Trei

Scaune Error! Bookmark not defined.

II.2.1. Domnia lui Mihai Viteazul **Error! Bookmark not defined.**

II.2.2. Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan **Error! Bookmark not defined.**

II.2.3. Înființarea regimentelor secuiești de graniță..... **Error! Bookmark not defined.**

II.2.4. Reformele Împăratului Iosif al II-lea..... **Error! Bookmark not defined.**

II.2.5. Revoluția de la 1848-1849 **Error! Bookmark not defined.**

II.3. Organizarea administrativ-teritorială a scaunului Trei Scaune în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea Error! Bookmark not defined.

II.4. Rețeaua de localități urbane și rurale..... Error! Bookmark not defined.

II.4.1. Orașe..... **Error! Bookmark not defined.**

II.4.2. Sate noi, comunități românești dispărute **Error! Bookmark not defined.**

II.4.3. Localități – stațiuni balneoclimaterice..... **Error! Bookmark not defined.**

II.5. Reglementări legislative referitoare la efectuarea stagiului militar, asigurarea sănătății publice, achitarea taxelor și impozitelor și alte aspecte ale vieții comunitare românești..... Error! Bookmark not defined.

III. ROMÂNII DIN SCAUNUL TREI SCAUNE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI PRIMA

JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA..... Error! Bookmark not defined.

III.1. Românii din Trei Scaune în conscripții și recensăminte..... Error! Bookmark not defined.

III.1.1. Conscriptia din 1733..... Error! Bookmark not defined.

III.1.2. Conscriptia din 1750..... Error! Bookmark not defined.

III.1.3. Conscriptia din 1760-1762..... Error! Bookmark not defined.

III.1.4. Alte conscripții ecleziale Error! Bookmark not defined.

III.1.5. Conscriptia urbană de la 1820..... Error! Bookmark not defined.

III.1.6. Recensământul populației din 1850..... Error! Bookmark not defined.

III.2. Registrele parohiale de stare civilă..... Error! Bookmark not defined.

III.3. Aspecte ale vieții de familie în comunitățile românești din scaunul Trei

Scaune Error! Bookmark not defined.

III.3.1. Familia românească din Trei Scaune Error! Bookmark not defined.

III.3.2. Căsătoria, cununia și nunta..... Error! Bookmark not defined.

III.3.3. Divorțul și concubinajul Error! Bookmark not defined.

III.3.4. Nașterea și botezul..... Error! Bookmark not defined.

III.3.5. Decesul și înmormântarea Error! Bookmark not defined.

III.4. Dimensiuni ale migrației..... Error! Bookmark not defined.

III.4.1. Acte normative referitoare la stoparea emigrării în Moldova și Țara

Românească Error! Bookmark not defined.

III.4.2. Aspecte ale fluxurilor migratorii dintre Moldova, Țara Românească și

Transilvania Error! Bookmark not defined.

III.4.3. Existența județului Saac (Secuieni)..... Error! Bookmark not defined.

III.4.4. Romano-catolicii din Moldova (ceangăii) și legăturile lor cu Arcul

Intracarpatic Error! Bookmark not defined.

III.5. Structura socio-profesională a populației românești .. Error! Bookmark not defined.

III.5.1. Iobagi Error! Bookmark not defined.

III.5.2. Păstori transhumanți Error! Bookmark not defined.

III.5.3. Meseriași Error! Bookmark not defined.

III.5.4. Negustori Error! Bookmark not defined.

III.5.5. Militari..... Error! Bookmark not defined.

III.5.6. Oficiali locali și de stat..... Error! Bookmark not defined.

III.5.7. Nobili Error! Bookmark not defined.

III.5.8. Elite..... Error! Bookmark not defined.

IV. BISERICA ȘI IDENTITATEA NAȚIONALĂ ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA – PRIMA

JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA Error! Bookmark not defined.

IV.1. Aspecte ale vieții și organizării Bisericii românești din Trei Scaune în

lipsa ierarhiei ortodoxe (1701-1760) Error! Bookmark not defined.

IV.2. Parohiile ortodoxe din Trei Scaune în timpul episcopilor sârbi Error! Bookmark not defined.

IV.3. Biserica Ortodoxă din scaunul Trei Scaune în timpul păstoririi

episcopului Vasile Moga (1811-1845) Error! Bookmark not defined.

IV.4. Protopopiatele ortodoxe Trei Scaune, al Hăghigului și Vâlcelelor și

Protopopiatul greco-catolic Trei Scaune Error! Bookmark not defined.

IV.5. Aspecte specifice ale înființării și funcționării parohiilor greco-catolice Error! Bookmark not defined.

IV.6. Ctitori și binefăcători ai bisericilor și școlilor confesionale din Trei

Scaune Error! Bookmark not defined.

IV.7. Starea materială a parohiilor românești din Trei Scaune în perioada

1760-1850 Error! Bookmark not defined.

IV.8. Relațiile parohiilor ortodoxe și greco-catolice din Trei Scaune cu

administrația publică locală, regională și centrală (1750-1850) Error! Bookmark not defined.

IV.9. Considerații privind clerul ortodox și greco-catolic și emanciparea

politico-națională a românilor din Arcul Intracarpatic Error! Bookmark not defined.

V. ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL ÎN COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN SCAUNUL

TREI SCAUNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA – PRIMA

JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA Error! Bookmark not defined.

V.1. Aspecte ale organizării învățământului confesional ortodox și greco-

catolic Error! Bookmark not defined.

V.2. Reforma și efectele ei asupra învățământului românesc Error! Bookmark not defined.

V.3. Starea școlilor confesionale din Trei Scaune Error! Bookmark not defined.

V.4. Învățători, elevi și profesori români din Trei Scaune Error! Bookmark not defined.

VI. CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE ROMÂNEASCĂ ÎN TREI SCAUNE ÎN SECOLELE XVIII-XIX Error! Bookmark not

În zorii modernității: economie și societate Error! Bookmark not defined.

VI.1. Biserici Error! Bookmark not defined.

VI.2. Locuință și habitat la românii din Trei Scaune Error! Bookmark not defined.

VI.3. Elemente identitare: cartea bisericească, icoane și obiecte de cult Error! Bookmark not defined.

VI.4. Realități etno-culturale: portul Error! Bookmark not defined.

VI.5. Orizont spiritual Error! Bookmark not defined.

CONCLUZIIError! Bookmark not defined.

BIBLIOGRAFIEError! Bookmark not defined.

ANEXEError! Bookmark not defined.

Cuvinte-cheie: Trei Scaune, comunități românești, secolele XVIII-XIX, parohii ortodoxe, școli confesionale, conviețuire interetnică, documente de arhivă

Lucrarea de față își propune o reconstituire istorică detaliată a prezenței și evoluției comunităților românești din fostul scaun secuiesc Trei Scaune, într-o perioadă marcată de profunde transformări politice, sociale și confesionale – între ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea, punând accent pe realitățile social-demografice, religioase, educaționale și culturale, acoperind o zonă multiethnică din sud-estul Transilvaniei, într-un interval cronologic marcat de reforme imperiale, conflicte militare, și transformări identitare profunde.

În primul rând, am plecat de la constatarea că această perioadă istorică, pentru această parte a Transilvaniei cu specificul ei multiethnic și pluriconfesional, care se diferențiază prin câteva particularități, a fost prea puțin abordată, sub toate aspectele, de istoriografia românească. Dintre trăsăturile care particularizează zona de sud-est a Transilvaniei, în istorie, „Secuimea”, amintim: raportul dintre majoritate și minoritate, aici era singura regiune locuită de altă majoritate, decât de români și anume de secui, puternica dependență economică a zonei de schimburile comerciale cu România, existența unei economii complementare între localitățile din Arcul Intracarpatic, creșterea alarmantă a tensiunilor sociale și a valului de emigranți cauzat, în primul rând, de grava rămânere în urmă a dezvoltării economice etc.

În al doilea rând, cunoașterea trecutului românilor din Arcul Intracarpatic, folosind argumentele pe baza documentelor de arhivă, are o importanță deosebită și în contextul național și internațional actual, în care se discută tot mai mult despre o reorganizare administrativă a țării și o împărțire europeană în sfere de influență.

În aceste condiții, atât în unele lucrări de specialitate, cât și în spațiul public, circulă informații despre „secuime” ca un „bloc monoetnic” maghiar, existența românilor fiind eludată sau minimalizată. De aceea, cercetarea obiectivă a evoluției comunităților românești și a conviețuirii acestora cu secuii din spațiul Arcului Intracarpatic în diferite etape istorice este mai mult decât necesară, acestui imperativ încercând să-i răspundă și prezenta lucrare. Cercetarea tezei propuse a fost facilitată de documentele existente în Arhivele Naționale Române Biroul Județean Covasna, Arhivele Naționale Ungare din Budapesta, Arhivele Naționale al Austriei din Viena. O importantă sursă documentară o reprezintă arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” din Sfântu Gheorghe, unde se află în păstrare, printre altele, Fondurile arhivistice: Protopopiatul Ortodox Trei Scaune, care cuprinde documente din perioada 1760-1850; Protopopiatul Ortodox Oituz, Protopopiatul Greco-Catolic Odorhei și Colecția de documente, în care se păstrează Conscriptia românilor din caunul Trei Scaune din 1747 și Conscriptii confesionale ale parohiilor ortodoxe din Protopopiatul Trei Scaune din 1843, care au asigurat să fie aduse în prim plan unele evenimente și fapte inedite referitoare la

comunitățile românești din fostul scaun secuiesc Trei Scaune, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, informații care vor pune într-o nouă lumină viziunea generală a acestei problematice.

Importanța cercetării acestor documente este amplificată și de faptul că ele sunt printre puținele mărturii documentare care au rezistat vitregiilor timpului. Ne referim mai întâi la faptul că în timpul Revoluției de la 1848-1849, generalul Józef Bem a incendiat arhiva Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu, distrugând astfel un patrimoniu arhivistic inestimabil referitor la istoria românilor transilvăneni din perioada anterioară evenimentului menționat.

În ceea ce privește actualitatea tematicii, cercetarea noastră își propune să aducă în prim-plan, să selecteze și să sistematizeze informațiile cuprinse în lucrările apărute până în prezent în istoriografia românească și cea străină, dar și să aducă la lumină noi documente care vor contribui substanțial la cunoașterea istoriei și vieții cotidiene a comunităților românești din scaunul Trei Scaune, în perioada cercetată.

Actualitatea temei alese este așadar atât de ordin științific, redând realități istorice mai puțin cunoscute din această zonă, dar și de ordin social și cultural, contribuind la consolidarea în mentalul colectiv a unei percepții privind românii din această parte de țară, bazată pe adevărul istoric și eliminarea unor clișee și prejudecăți referitoare la românii din fostele scaune secuiești.

Importanța cercetării derivă și din faptul că o parte din comunitățile românești, care existau în perioada cercetată, astăzi au dispărut în urma procesului de asimilare etnică (Măgheruș, Arcuș, Valea Crișului, Moacșa, Turia, Cernatu de Jos, Sântionlunca etc.)

Un studiu despre viața românilor din fostele scaune secuiești în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este unul extrem de actual, în condițiile în care această perioadă a fost puțin cercetată. Din punct de vedere practic, lucrarea umple un gol în literatura de specialitate prin aducerea în prim-plan a unor documente de arhivă inedite și prin evidențierea lucrărilor istorice care abordează tematica menționată.

Primul capitol, **Aspecte generale**, stabilește cadrul teoretic și metodologic al cercetării, explicând alegerea temei și relevanța sa pentru istoriografia românească și transilvăneană. Pornind de la constatarea unei insuficiente reprezentări a comunităților românești din scaunul Trei Scaune în literatura de specialitate, lucrarea își propune să completeze această lacună printr-o cercetare sistematică, bazată pe surse inedite. Subliniind caracterul interdisciplinar al demersului, care îmbină istoria socială cu analiza culturală și confesională, am identificat sursele principale de documentare (conscripții, recensământul din 1850, documente parohiale, fonduri ecleziastice și arhive județene) cu limitele și potențialul acestora. De asemenea, am stabilit obiectivele de cercetare, delimitarea cronologică (1760-1850), spațială (scaunul Trei Scaune) și conceptuală, marcând totodată starea actuală a cercetărilor privind românii din această zonă.

Capitolul al II-lea ***Scaunul Trei Scaune în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea***, oferă o prezentare amplă a contextului istoric, politic și administrativ al scaunului Trei Scaune în perioada cercetată. Sunt descrise structura administrativă a scaunului, sistemul juridic secuiesc, relațiile cu autoritatea habsburgică și particularitățile scaunului Trei Scaune. Este urmărit modul în care scaunele secuiești, entități administrative privilegiate, au influențat evoluția comunităților românești din interiorul lor. Se aduc în discuție și caracteristicile economice și geografice ale regiunii: densitatea populației, tipurile de localități, gradul de urbanizare și importanța poziției periferice. Se evidențiază, în paralel, prezența unei populații românești active, dar insuficient recunoscute în administrația locală și vulnerabile din punct de vedere al drepturilor. Se apreciază modul în care politicile habsburgice – centralizatoare și uneori emancipatoare – au produs tensiuni în cadrul scaunului.

În prezentarea cadrului geografic și organizarea teritorială a scaunului Trei Scaune este explicată funcționarea acestuia ca unitate administrativă specifică secuilor. Sunt descrise particularitățile istorice ale zonei, cu accent pe relația specială dintre comunitățile secuiești și autoritățile habsburgice, precum și pe autonomia privilegiată a scaunelor. Sunt reflectate modificările instituționale survenite în secolele XVIII-XIX, sub influența centralizării austriece, și efectele acestora asupra populației românești, care adesea a fost exclusă de la beneficiile sistemului secuiesc. În urma reglementărilor legislative emise, este abordată relația dintre autoritățile centrale habsburgice și structurile locale din Trei Scaune. Se evidențiază prezența minoritară, dar semnificativă, a românilor în satele și orașele regiunii. Reformele iosefine și politicile de centralizare ale statului habsburgic au avut un impact ambivalent asupra comunităților românești: pe de o parte, au deschis accesul la protecția imperială; pe de altă parte, au fost aplicate inegal și uneori obstrucționate de autoritățile secuiești. Intervențiile statului au avut loc în domeniul educației, confesionalității și militarizării.

În ceea ce privește rețeaua de localități urbane și rurale, pentru surprinderea schimbărilor intervenite în structura demografică a localităților investigate, am împărțit localitățile din Trei Scaune în 3 categorii: localități monoetnice românești, localități monoetnice maghiare și localități etnic mixte.

Informațiile demografice în conscripții și în recensământul populației din anul 1850 redau mutațiile intervenite în rețeaua de localități a scaunului Trei Scaune și implicit a comunităților românești din cadrul acestor localități. În perioada de referință și apoi în anii care au urmat în componența scaunului au apărut o serie de localități noi. În primul rând, asistăm la înființarea unor noi așezări prin fenomenul de „roire” (migrare). În localitățile etnic mixte, cu populație secuiască / maghiară și românească, din rândul comunității românești un grup restrâns de familii „roiesc”, respectiv, se stabilesc în vecinătatea așezării vechi, constituind nucleul viitoarei localități de sine stătătoare. În acest sens, redăm câteva exemple: localitățile Lunca Călnicului și Podu Olt (azi în județul Brașov), desprinse din localitatea Dobolii de Jos; satul Băcel, desprins din localitatea

Chichiș; satul Lunca Ozunului, desprins din Ozun; satul Lisnău Vale, desprins din Lisnău etc.

Amplul proces de asimilare etnică a românilor din Trei Scaune a condus și la dispariția unor comunități întregi de români. Cele mai vulnerabile comunități românești au fost cele reduse numeric, care, odată cu scăderea numărului de credincioși, și-au pierdut și capacitatea de întreținere a bisericilor ortodoxe și greco-catolice și a școlilor confesionale românești. Pe parcursul cercetării surselor documentare, au fost identificate localități din Trei Scaune în care, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea existau comunități românești, biserici, cimitire, școli și proprietăți agrare sau imobiliare, iar astăzi toate acestea sunt dispărute. Interesant este faptul că această realitate etnică, de notorietate în urmă cu un secol, a rămas consemnată doar în documente, nefiind prezentă în mentalul colectiv sau marcată în spațiul public al așezărilor respective.

O caracteristică a Arcului Intracarpatic este bogata resursă balneară, pe care o regăsim în mai multe localități din scaunul Trei Scaune.

Capitolul al III-lea, *Românii din Scaunul Trei Scaune în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, surprinde, viața românilor din Trei Scaune, în conscripții și recensământul din 1850, cu dezvoltarea relațiilor economice, aspecte privind sporul natural; viața de familie; dimensiunile migrației; existența județului Saac (Secuieni); romano-catolicii din Moldova (ceangăii) și legăturile lor cu Arcul Intracarpatic, precum și structura socio-profesională a populației românești.

Am tratat realitățile socio-demografice și ecleziale din scaunul Trei Scaune, în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, prin stabilirea datelor conscripțiilor din anii 1733, 1750, 1762, 1820, a recensământului din 1850, dar și ale altor conscripții ecleziale.

O atenție deosebită în lucrarea de față o acordăm structurii socio-profesionale a populației românești. În perioada cercetată, românii din scaunele secuiești în majoritatea lor erau iobagi, supuși servituților vremii din epoca respectivă. Din cercetarea structurii socio-profesionale a comunităților românești din Trei Scaune, contrar prejudecăților existente, am identificat aspecte inedite privind exercitarea de către români a unor profesii sau având anumite îndeletniciri. Documentele pun în evidență existența în viața publică a scaunului Trei Scaune, în perioada secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, a unor nobili români sau secui cu nume românești. La nobili, oficiali de stat și locali, se adaugă elita locală, formată din preoți, învățători, negustori, proprietari de pământ și de unități economice. Un important rol economic și social în principalele orașe și târguri din Trei Scaune l-au avut negustorii români. Documentele pun în evidență importanța comunităților de negustori români din localitățile Sfântu Gheorghe, Ilieni, Târgu Secuiesc, Brețcu etc.

Lucrarea aduce noi informații referitoare la românii care exercitau numeroase și diverse meserii în majoritatea localităților din zonă. În același timp, am identificat prezența românilor în rândul proprietarilor, militarilor, oficialilor de stat și locali, precum și a țăranilor de condiție liberă.

Prin intermediul documentelor inedite am reconstituit aspecte ale vieții românilor din Trei Scaune în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Problematica familiilor românești se regăsește în preocupările administrației publice centrale și locale și a bisericilor românești. Motivația acestor preocupări era diferită. Curtea de la Viena și Guberniul Transilvaniei aveau nevoie de tineri sănătoși și necăsătoriți pentru participarea lor la războaiele purtate de Imperiul Habsburgic, iar bisericile ortodoxe și greco-catolice, pentru închegarea unor familii creștine a căror viață și activitate să se desfășoare conform tradițiilor și principiilor morale, asigurând perpetuarea românilor transilvăneni.

Pornind de la cadrele generale trasate de lucrările referitoare la familia românească din Transilvania în secolele XVIII-XIX, în cercetarea de față am extins analiza, formulând concluzii interesante despre dinamica relațiilor de familie, în general, despre reflectarea în mentalul colectiv a semnificației, rolului și rostului familiei. În acest context, am explorat și formele de coabitare aflate în afara normelor sociale și religioase, precum concubinajul sau ilegitimitatea. De cele mai multe ori, nașterea nelegitimă contravenea preceptelor religioase, avea un statut legal inferior celei legitime, atrăgea după sine stigmatul social și afecta negativ dezvoltarea afectivă a individului. Modalitatea de manifestare a acestor consecințe și intensitatea lor erau diferite de la o epocă la alta și de la o regiune la alta.

Pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar și prima jumătate a secolului al XIX-lea, putem vorbi, de asemenea, de un flux migratoriu cu dublu sens – atât din Moldova spre sud-estul Transilvaniei, cât, mai cu seamă, dinspre Transilvania spre Moldova, fapt care se reflectă cu pregnanță, pentru această perioadă, și în documentele cercetate din ANC. Din studiul documentelor covăsnene au fost identificate cauze specifice sud-estului transilvan, mai mult sau mai puțin semnificative, care au stimulat emigrarea în dublu sens, cum ar fi: înființarea Regimentului secuiesc de graniță nr. 2 infanterie, fapt ce a generat numeroase dezertări ale secuilor din această unitate militară în Moldova; folosirea unor metode ilegale de strângere a impozitelor de la locuitorii ardeleni; recoltele slabe din Transilvania în anumiți ani și foametea; încurajarea emigrării din Transilvania de către agenții domnești veniți din cele două țări române; fuga de răspunderea judecătorească din cauza unor crime sau altor încălcări ale legislației civile și comerciale transilvănene, cum ar fi contrabanda cu animale, piei de animale, sare, păstorit transhumant interzis; nerezolvarea de către oficialitățile ardeleni a diferitelor cereri administrative; spionaj; refugiu politic; adulter și altele.

Capitolul IV, ***Biserica și identitatea națională în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea***, surprinde aspectele vieții și organizării bisericii românești din Trei Scaune în lipsa ierarhiei ortodoxe, din perioada episcopilor sârbi și a episcopului român Vasile Moga; protopopiatele din perioada de referință: Protopopiatul Ortodox Trei Scaune, Protopopiatul Ortodox al Hăghigului și Vâlculelor, Protopopiatul Greco-Catolic Trei Scaune; ctitorii locașurilor de cult și starea materială a parohiilor ortodoxe și greco-catolice; relația bisericilor românești cu administrația locală și gubernială și imperială, precum și pregătirea clerului ortodox și greco-catolic.

În secolul al XVIII-lea intervenția Curții de la Viena, a Guberniului Transilvaniei și a scaunelor secuiești în viața parohiilor ortodoxe și greco-catolice a fost continuă și nemijlocită. În această perioadă, administrația publică centrală a întreprins următoarele măsuri care au afectat direct viața ecleziastică românească din scaunele secuiești: desființarea Mitropoliei Ortodoxe de Alba Iulia; sprijinirea discriminatorie a parohiilor și preoților greco-catolici în defavoarea ortodocșilor; numirea episcopilor sârbi și apoi a episcopului Vasile Moga în fruntea Episcopiei Ortodoxe din Transilvania.

Majoritatea bisericilor românești din Trei Scaune au fost ctitorite de comunități românești care existau în zonă, în secolele XVI-XVIII. Documentele menționează existența bisericilor ortodoxe (azi dispărute) în localitățile: Micloșoara, Moacșa, Bodoc, Ghidfalău, Ilienii, Lemnia, Leț, Sânzieni, Turia, Valea Crișului, Zoltan, Dalnic, Coșeni ș.a.

În lucrare este evidențiat rolul preoților, care au slujit bisericile din localitățile respective timp îndelungat, implicându-se în viața sătenilor, contribuind la promovarea valorilor morale și la ridicarea nivelului de cultură și civilizație al acestora. Clerul român, ortodox și greco-catolic, ca parte integrantă a elitei transilvănene, a avut o implicare deosebită în organizarea mișcării revoluționare românești și în lupta de apărare a identității naționale și a intereselor maselor rurale. Ridicarea locașurilor de cult în comunități românești reduse numeric demonstrează implicarea și eforturile depuse în asigurarea instituțiilor de bază: biserică și școală.

Capitolul V creează o imagine a ***Învățăământului confesional în comunitățile românești din Trei Scaune în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea***, ca instrument de formare identitară și emancipare socială. Învățăământul românesc din scaunul Trei Scaune, în perioada de referință, a avut un caracter confesional, primele școli românești funcționând în cadrul bisericilor, preoții parohi fiind și primii dascăli. Capitolul tratează probleme referitoare la organizarea învățăământului în scaunul Trei Scaune în perioada de referință, reformele învățăământului și efectele acestora asupra școlilor românești din Trei Scaune, starea școlilor românești din localitățile în care acestea sunt menționate, precum și învățătorii și elevii din Trei Scaune, în școlile confesionale ortodoxe și greco-catolice din localitățile scaunului, dar și în cele din Brașov, Blaj, Șumuleu-Ciuc ș.a.

Sunt analizate inițiativele de înființare a școlilor confesionale ortodoxe și greco-catolice, cu sprijinul episcopilor din Blaj și Sibiu, dar și dificultățile financiare și

administrative întâmpinate. În acest context, este explorat profilul învățătorului român: pregătirea sa, statutul social și relațiile cu comunitatea. Sunt oferite exemple de școli funcționale în satele românești din Trei Scaune, precum și o evaluare a rețelilor confesionale care susțin educația în limba română. Sunt incluse date statistice despre frecvența școlară și este ilustrat sprijinul oferit de elitele locale și de autoritățile bisericești în promovarea unei educații accesibile și conștiente din punct de vedere identitar. Este descrisă organizarea școlii în funcție de resursele comunității, rolul bisericii în susținerea învățământului, condițiile materiale modeste și lipsa susținerii din partea autorităților locale. Referitor la învățători și instruirea în limba română, se realizează o concentrare pe figura învățătorului ca promotor al identității românești și este analizat statutul social, nivelul de educație și formarea profesională a dascălilor din Trei Scaune. Se subliniază dificultățile în menținerea unui personal didactic stabil și calificat, precum și opoziția autorităților față de utilizarea limbii române în procesul educațional. Sunt analizate date despre numărul elevilor, frecvența școlară, condițiile de învățare și sprijinul oferit de părinți și comunitate, dar și dificultățile legate de sărăcie, lipsa rechizitelor, spații neadecvate, toate acestea impulsionând devotamentul comunităților românești pentru menținerea școlii. Educația este prezentată ca un factor de mobilitate socială, de păstrare a limbii și de cultivare a solidarității etnice. Totodată, sunt reliefate eforturile bisericii de a încuraja învățământul prin burse și manuale în limba română.

În Capitolul VI sunt redate elemente de ***Cultură și civilizație românească în Trei Scaune în secolele XVIII-XIX***: biserici, locuințe și habitat, elemente identitare: cartea românească, icoane și obiecte de cult, portul popular românesc și orizontul spiritual. Astfel, se oferă o privire de ansamblu asupra vieții culturale și a formelor de expresie a identității românești în plan cotidian și simbolic. Sunt analizate elementele de patrimoniu religios (biserici, icoane, obiecte liturgice), arhitectura populară, portul, obiceiurile și sărbătorile tradiționale. Este ilustrată dimensiunea materială și spirituală a culturii locale: casele românești, sărbătorile religioase și familiale, rolul cântecului, dansului și poeziei în conservarea identității, circulația cărții românești (religioasă, didactică). Prin exemple concrete, se evidențiază continuitatea unor practici ancestrale, precum și adaptarea lor în fața modernității emergente.

Primul subcapitol analizează expresiile materiale ale identității religioase și culturale românești prin intermediul patrimoniului construit. Se investighează, prin exemplificarea bisericilor păstrate până în prezent, tipologia locașurilor de cult ortodoxe și greco-catolice de lemn și din zid, planurile arhitecturale, tehnicile de construcție și elementele decorative. Sunt evidențiate simbolurile religioase, pictura murală, acolo unde aceasta există, și icoanele ca elemente de conservare spirituală. În paralel, este prezentată arhitectura caselor românești, influențată de tradițiile autohtone, dar și de modele externe, păstrând însă specificul zonei montane și rurale transilvănene. O atenție deosebită pentru cercetarea de față a fost acordată bisericilor construite în secolele XVII-XIX – un număr de 25 (majoritatea se află pe lista monumentelor istorice). La acestea se

adaugă 20 de biserici dispărute, după dispariția comunităților parohiale românești, ca urmare a procesului de maghiarizare.

De asemenea, este tratat universul tradițional al românilor din Trei Scaune: obiceiurile de familie (naștere, nuntă, înmormântare), sărbătorile religioase și rolul acestora în coeziunea comunității. Sunt analizate datinile, ceremonialurile de sărbătoare și ritualurile de trecere. Viața cotidiană este descrisă prin alimentație, îmbrăcăminte, ocupații gospodărești și raporturile sociale în cadrul comunității. Este scos în evidență caracterul conservator, dar și adaptabil al acestor obiceiuri, care funcționau ca mijloace de întărire a identității în fața presiunilor externe.

Se urmărește impactul circulației culturale asupra satelor românești din Trei Scaune. Sunt analizate tipăriturile religioase, proveniența lor și rolul în educarea religioasă și națională. Este reflectată răspândirea icoanelor pe sticlă și lemn, influențele artistice (bizantine, baroce, populare) și rolul acestora în interiorul locuinței și bisericii. Tiparul și imaginea devin instrumente de păstrare a memoriei și de întărire a conștiinței românești într-un mediu cultural dominat de influențe externe. Capitolul încheie teza cu o reflecție asupra sensului „rezistenței culturale” într-un spațiu dominat etnic și confesional de o altă comunitate. Cărțile deținătoare de slovă tipărită au avut o viață „călătoare” și majoritatea dețin însemnări de mare valoare pentru diverse domenii. Însemnările cărților din parohie, ca și altele ale locului, aflate acum în diverse zone, sunt documente importante pentru biserică. În foarte multe cazuri, acestea constituie singurele mărturii despre existența unor biserici dispărute ulterior, nume de preoți, activități parohiale, persecuții etc. Cărțile din Transilvania dețin și ele mesajul ajutorului celor care le-au donat, în primul rând, de referință fiind cel venit din Moldova și Țara Românească. Evidențiem acest aspect prin Cazania lui Varlaam, atât de răspândită în Transilvania și prin Evanghelia Voievodului Șerban Cantacuzino din anul 1682.

Am prezentat rezultatele activității de cunoaștere a culturii și civilizației românești, prin cercetarea bibliografiei de specialitate, a surselor editate și inedite, referitoare la românitatea din Trei Scaune; aspecte ale preocupărilor pentru păstrarea, conservarea, promovarea și valorificarea patrimoniului cultural imobil, de către instituțiile abilitate, și a patrimoniului cultural mobil, în cadrul colecțiilor publice locale.

Pentru o mai bună înțelegere a subiectului tezei, lucrarea este însoțită de 35 de anexe, care completează tematic fiecare capitol, ilustrând 4 hărți ale scaunului Trei Scaune din perioada de referință; 20 de documente imperiale, guberniale, episcopale sau protopopiale transliterate, în afara celor prezentate în lucrare; 17 tabele cu informații despre locuitorii români din Trei Scaune extrase din conscripțiile secolelor XVIII-XIX și primul recensământ, cu numărul preoților ortodocși și greco-catolici din parohiile prezentate, cu 247 de obiecte de patrimoniu ale parohiilor din Trei Scaune aflate în păstrare la Muzeul Spiritualității Românești din Sfântu Gheorghe; dar și 89 de imagini inedite ale portului militar sau popular românesc, ale localității ilustrate în epocă, ale documentelor de călătorie de la începutul secolului XX, ale bisericilor, școlilor

confesionale ortodoxe, caselor parohiale și locuințelor prezentate din perioada cercetată, ale cărților și obiectelor de patrimoniu identificate în muzee și arhive.

Lucrarea de față reconstituie, pe baze documentare și printr-o abordare interdisciplinară, destinul comunităților românești dintr-o regiune istoriografic marginalizată – scaunul Trei Scaune – într-o perioadă esențială pentru formarea identităților moderne. Analiza detaliată a surselor de epocă (recensăminte, conscripții, acte ecleziastice și administrative) a permis identificarea unei rețele de așezări românești active, diverse din punct de vedere social și confesional, dar profund afectate de contextul politic și etnic al regiunii. Românii apar ca o prezență istorică persistentă, cu o capacitate reală de adaptare și conservare a identității în fața presiunilor externe.

Unul dintre cele mai relevante rezultate ale cercetării constă în demonstrarea faptului că reziliența identitară a acestor comunități s-a sprijinit pe trei piloni fundamentali: biserica, instituție care a funcționat nu doar din punct de vedere religios, ci și ca formator de conștiință națională și centru de rezistență spirituală; școala confesională, ca instrument de alfabetizare și mijloc de protejare a limbii române; și elitele locale, care, prin implicare constantă în viața comunitară, au susținut valorile și aspirațiile naționale.

Lucrarea evidențiază că procesul de asimilare a existat și a avut un impact considerabil în anumite localități, dar a fost contrabalansat de inițiative locale puternice de păstrare a identității etnice. Acolo unde clerul, dascălul și familia au cooperat, comunitățile românești au dovedit o remarcabilă capacitate de autoapărare culturală.

Un alt rezultat al cercetării constă în readucerea în atenție a unor localități „uite” ale istoriei naționale, precum cele din fostul scaun Trei Scaune, și includerea lor într-un discurs istoric echilibrat și documentat. Catalogul de localități românești din Trei Scaune, cuprinzând informații despre populație, biserici, școli și lideri locali, completează cercetarea și oferă o bază solidă pentru investigații ulterioare. Prin evidențierea patrimoniului cultural, a structurilor sociale și a mentalităților colective, teza contribuie la o reevaluare necesară a Transilvaniei sud-estice ca spațiu al conviețuirii și al diversității. Astfel, lucrarea își propune evidențierea unei rețele coerente și funcționale de comunități românești, care, în pofida presiunilor sociale și etno-politice, au reușit să își păstreze conștiința identitară și să construiască forme de rezistență culturală. Prin analiza cazurilor de asimilare (localități unde românii au fost absorbiți de majoritate) și a celor de continuitate, lucrarea oferă o imagine echilibrată și realistă asupra strategiilor de adaptare și supraviețuire ale românilor într-un spațiu pluriethnic.

Concluziile tezei subliniază necesitatea revalorizării memoriei istorice românești din această zonă și a includerii acestor comunități în discursul istoriografic național. Cercetarea combate stereotipurile privind „blocul monoetnic” maghiar și demonstrează rolul bisericii și al școlii în păstrarea identității românești în condiții vitrege.